

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Бухти Галини Олександрівни

«АКАДЕМІК НААН А. О. БАБИЧ – ВЧЕНИЙ ТА ОРГАНІЗАТОР
АГРАРНОГО ДОСЛІДНИЦТВА В КОРМОВИРОБНИЦТВІ УКРАЇНИ (друга
половина ХХ – початок ХХІ століття)»,

представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії
спеціальності 032-Історія та археологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Проблема харчування – одна із глобальних проблем, що стоїть перед людством. Ефективність розвитку сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки держави залежить від рівня розвитку й впровадження наукових досліджень у виробництво. Однією із важливих проблем у кормовиробництві є дефіцит кормового білка, що стримує розвиток тваринництва й забезпечення населення продуктами харчування. При цьому основними шляхами інтенсифікації галузі кормовиробництва є вдосконалення структури посівних площ відповідно до ґрунтово-кліматичних умов та збільшення їх продуктивності, застосування інноваційних агробіологічних методів вирощування кормових і зернофуражних культур, забезпечення тваринництва якісними кормами з високим вмістом протеїну, створення кормової бази. В умовах ринкових відносин та пошуку оптимальних шляхів для зменшення негативного впливу екстремальних погодних умов виробництво високобілкових кормів потребувало розробки низки заходів щодо інтенсивного розвитку галузі на основі енергоощадних, екологічно чистих технологій, кваліфікованого ставлення до лук і полів, збереження й поновлення ґрунтів.

У другій половині ХХ століття провідним науковим та координаційним центром досліджень з кормовиробництва став Український науково-дослідний інститут кормів (нині – Інститут кормів і сільського господарства Поділля НААН). Упродовж багатьох десятиліть дослідження установи ґрунтуються на наукових положеннях біології, генетики, біотехнології, селекції, інтенсивних технологіях виробництва та заготівлі кормів, поліпшенні антропогенного впливу на природні кормові угіддя.

Вагомими у розв'язанні проблеми білка є наукові розробки А. О. Бабича. Шляхом дослідження агробіології зернових бобових культур, селекції кормових культур та сої, визначення високобілкової культури сої стратегічною культурою сучасного землеробства, розробленні структури посівних площ під зернобобові й зернофуражні культури та кормові трави за ґрунтово-кліматичними зонами кормовиробнича галузь України отримала новий поштовх у розвитку інтенсивного кормовиробництва, виробництві збалансованих за протеїном кормів, зміцненню кормової бази. Вчений розширив наукові знання з досліджень у польовому й лучному кормовиробництві, узагальнив та збагатив новими дослідженнями методика проведення дослідів у кормовиробництві та годівлі тварин.

Дисертанткою зроблена спроба на тлі розвитку аграрної науки України певної історичної доби переосмислити творчу спадщину А. О. Бабича як фундатора розв'язання проблеми рослинного білка, методолога й практика з кормовиробництва. Відтворено процес діяльності галузевих інституцій,

формування й розвиток наукових шкіл як генезису наукових ідей та окремих наукових напрямів у період посилення ролі науки тощо. Таким чином, науково-пізнавальна та практично-прикладна значущість дисертаційного дослідження беззаперечна.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до загального напряму науково-дослідної роботи Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України і є складником наукової теми : «Дослідження історії становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.) як моделі організації науки» (номер державної реєстрації 0121U100600).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність. Дисертаційна робота «Академік НААН А. О. Бабич – вчений та організатор аграрного дослідництва в кормовиробництві України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)», виконана Г. О. Бухтою, є самостійним, цілісним, ґрунтовним науковим дослідженням, в якому відтворено джерела формування й становлення наукового світогляду А. О. Бабича, розроблено періоди життєдіяльності вченого, створено інтелектуальну карту діяча науки, структуровано й репрезентовано його наукову спадщину за основними напрямками наукових досліджень із застосуванням методу контент-аналізу в галузі рослинництва, селекції та кормовиробництва 60–90 рр. ХХ та перших десятиліть ХХІ століття.

Обґрунтованість та вірогідність сформульованих основних узагальнень і положень не викликає заперечень й сумнівів та підтверджуються застосуванням різноманітних методів дослідження, фактами, статистикою із застосуванням зіставлень й ретельним аналізом; низкою посилань на джерела, з використанням періодичних видань, довідкових матеріалів тощо.

У дисертаційній роботі використано загальні принципи історизму та об'єктивності, що передбачають опис і аналіз подій та явищ на основі науково-критичного використання різноманітних джерел із застосуванням історико-порівняльного, історико-системного, предметно-хронологічного, статистичного, бібліографічного методів, методу персоналізації та джерелознавчого аналізу, що забезпечили комплексний аналіз предмета дослідження.

Дисертаційна робота ґрунтується на фактологічній основі, заповнює прогалини в історії розвитку української аграрної науки, допомагає переосмисленню наукових здобутків вчених, відтворює невідомі та маловідомі періоди розвитку галузі кормовиробництва в Україні.

Порушення академічної доброчесності у дисертації не виявлено, є посилання на відповідні джерела інформації та дотримано усіх норм законодавства про авторське та суміжні з ним права.

Наукові положення дисертаційної роботи, висновки та рекомендації характеризуються обґрунтованістю та достовірністю. Вони викладені у 13 наукових публікаціях, з яких 5 статей у фахових виданнях з історичних наук, 8 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій і семінарів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше на основі введених дисертанткою до наукового обігу архівних документів, періодичних видань, наукових праць А. О. Бабича комплексно розглянуто на основі нових

методологічних підходів української історіографії діяльність А. О. Бабича в контексті розвитку сільськогосподарської дослідної справи в рослинництві та кормовиробництві. Розкрито наукову діяльність вченого на основі характеристик науково-професійної та інтелектуальної біографії. Проведено ґрунтовний історико-науковий аналіз творчих здобутків ученого, досліджено його науковий спадок за основними напрямками діяльності. Запропоновано періодизацію його життєтворчості, як видатного вченого з розробки аграрних біотехнологій вирощування продуктивних посівів зернобобових культур, селекції рослинництва та інтенсивного кормовиробництва в умовах глобальних змін клімату. Систематизовано наукову спадщину вченого та обґрунтовано значення його фундаментальних і прикладних досліджень як основи реорганізації структури кормовиробництва України шляхом широкого впровадження та розширення посівних площ під високобілкові культури – зернові бобові, кормові культури та сою; розглянуто педагогічну, методичну, організаційну та міжнародну діяльність вченого в контексті розвитку галузі кормовиробництва; окреслено шляхи їх використання на сучасному етапі. Набув подальшого розвитку напрям наукової роботи із відтворення діяльності провідних галузевих науково-дослідних установ та видатних вчених в історії сільськогосподарської науки України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертаційної роботи апробовані на XVIII Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 17–18 травня 2023 р.); III, IV Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Науково-інноваційний розвиток агровиробництва як запорука продовольчої безпеки України: вчора, сьогодні, завтра» (м. Київ, 19–20 квітня, 2023 р.; 17–18 травня, 2023 р.; 28–29 вересня 2023 р.); V, VI Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Науково-інноваційний розвиток агровиробництва як запорука продовольчої безпеки України: вчора, сьогодні, завтра» (Київ, 18–19 квітня 2024 р.; 25–26 вересня, 2024 р.); XIX Всеукраїнській конференції молодих вчених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки», присвяченій ювілейним датам від дня народження видатних учених у галузі аграрних наук – основоположників сільськогосподарської дослідної справи в Україні за своїми напрямками: Федора Трохимовича Моргуна (1924–2008), Олексія Никаноровича Соколовського (1884–1959) (Київ, 22–23 травня 2024 р.); в матеріалах круглого столу «Професор Данило Федорович Лихвар (1902–1986) – видатний учений, організатор, теоретик, селекціонер» (Київ, 20 грудня 2022 р.); матеріалах круглого столу до 85-річчя від дня народження докторки біологічних наук, професорки Любові Калинівни Тараненко (м. Київ, 16 квітня 2024 р.).

Практичне значення одержаних результатів полягає у висвітленні концептуальних засад еволюції наукової думки української сільськогосподарської науки. Отримані знання можуть бути використані при підготовці узагальнених праць з історії біології та селекції з рослинництва, розвитку галузі кормовиробництва; у підготовці наукових праць, навчальних галузевих посібників, довідників; опрацюванні питань стратегічного розвитку кормовиробництва в Україні. Узагальнені матеріали дослідження можуть використовуватися у науково-дослідній роботі магістрів та аспірантів, при вивченні спецкурсів з історії сільськогосподарської науки, історії науки та техніки, історії кормовиробництва й лувівництва. Уточнені відомості про вченого можуть використовуватися при укладанні енциклопедій, біографічних

довідників, галузевих навчальних посібників тощо.

Загальна оцінка роботи. Загальний обсяг дисертації становить 242 сторінки, основний текст викладено на 169 сторінках. Дисертація складається зі вступу, історіографії проблеми, аналізу джерельної бази й методологічних засад, результатів дослідження, висновків, 223 найменувань списку використаних джерел, 17 додатків.

У вступі враховані всі складники, що передбачені вимогами до структури дисертації. Окреслено актуальність теми дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, мету та завдання дослідження, схарактеризовано об'єкт, предмет та методи дослідження, наукову новизну результатів та їх практичне значення, особистий внесок дисертантки, зазначено щодо апробації результатів здійсненого дослідження, наявні публікації.

У Розділі 1 «Історіографія, джерельна база та методологічна основа дослідження» здійснено аналіз історіографії наукової теми, визначено стан джерельної бази, аргументовано методологію дослідницької роботи. Дисертантка схарактеризувала основні історіографічні етапи розвитку галузевої дослідної справи. Визначено чотири групи історіографічної літератури в розрізі основних проблемних питань. Низка підібраних історіографічних джерел переконливо свідчить про те, що у дослідженні використано й опрацьовано значну кількість інформації. Історіографічні праці відзначаються багатоплановістю, об'єктивністю підходів висвітлення проблеми. Доведено, що тема наукової роботи не підлягала системному вивченню як предмет дослідження та є актуальною.

Дисертантка схарактеризувала джерельну базу дослідження, систематизувала джерела за видами, формою та їх змістом. У роботі використано широке коло джерел, що становить вісім груп, окремих за ознаками та персоніфікацією. Домінантним в історичному дослідженні є використання архівних матеріалів, введення до наукового обігу невідомих раніше або маловідомих документів. Дисертантка опрацювала окремі фонди Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань та українців, Державного архіву Дніпропетровської області, Державного архіву Вінницької області, матеріали архіву Інституту зернових культур міста Дніпро, наукового архіву Інституту кормів і сільського господарства Поділля НААН, місто Вінниця (загалом 45 архівних документів). Джерельна база дослідження визначає глибину вивчення предмета дослідження, сформоване дисертанткою твердження щодо внеску А. О. Бабича у розвиток агробіотехнологій виробництва зернобобових культур та інтенсивного кормовиробництва за ґрунтово-кліматичними зонами України.

Застосовані загальнонаукові принципи й методи історичного дослідження доводять унікальність та наукову новизну дисертації.

У Розділі 2 «Життєвий та творчий шлях А. О. Бабича в контексті розвитку аграрного дослідництва» дисертанткою висвітлено історичні етапи розвитку галузі, генезу наукової думки, передумови формування кола його творчих інтересів, схарактеризовано основні етапи життєдіяльності вченого.

Дисертантка обґрунтувала джерела формування та становлення вченого в історичному контексті розвитку галузі кормовиробництва, з'ясувала умови, середовища та особливості становлення пріоритетних напрямів його діяльності, визначила основні вирішальні чинники, що вплинули на його формування як

вченого. Встановлено освітні, наукові та виробничі осередки : Дніпропетровський сільськогосподарський інститут, Всесоюзний науково-дослідний інститут кукурудзи, Ерастівська дослідна станція, Український науково-дослідний інститут кормів.

Авторкою роботи визначено два періоди науково-організаційної діяльності вченого. Перший період – дніпропетровський (1954–1980) – навчання на агрономічному факультеті ДСГІ (1954–1959); (1961–1964) – навчання в аспірантурі ВНДІ кукурудзи, захист дисертації із сумісного вирощування продуктивних посівів кормових культур (1965); (1964–1980) – робота на посадах молодшого, старшого наукового співробітника, вченого секретаря, завідувача лабораторії агротехніки кормових культур ВНДІ кукурудзи, що характеризується закладенням теоретичних основ виробництва високобілкової культури сої на механізованій основі, розробленням проблеми кормового білка, одержання якісних кормів методом створення нових та використання старих пасовищ; закладенням перших дослідів із вирощування сої й вивчення продуктивності різних сортів сої, її кормові переваги. Дослідив продуктивність сортів, строки посіву, густоту рослин, підживлення, вплив посухи й зрошення на продуктивність посівів. Досягненнями вченого став захист дисертації на здобуття вченого звання доктора сільськогосподарських наук (1979), в якій він теоретично виклав біологічні основи та агротехніку вирощування сої у північному Степу України. Другий, вінницький період життєдіяльності (1980–2015) – діяльність на посаді директора НДІ кормів, праця на посаді радника дирекції, завідувача відділу селекції та технологій вирощування зернобобових культур; вивчення й аналіз глобальних світових проблем народонаселення й продовольства. Традиційними та інноваційними методами селекції в Інституті кормів були створені нові сорти пшениці, жита, сої, гороху, костриці, люцерни, конюшини, лядвенцю рогатого, стоколосу, суданської трави та ін. Домінантною формою діяльності стала організаційно-методична, педагогічна й міжнародна діяльність, а вагомим науковим внеском – розроблення та реалізація значних державних програм із кормовиробництва; розв’язання проблеми рослинного білка.

Новизну дисертаційного дослідження підкреслює поглиблене вивчення архівних справ А. О. Бабича періоду навчання в аспірантурі та науково-дослідної роботи в Інституті кукурудзи. Визначено роль А. О. Бабича в розгортанні роботи в лабораторії кормових культур щодо розв’язання проблеми кормового протеїну; виокремлено основні наукові проблеми, над якими працював вчений спільно з колегами.

У Розділі 3 «Розробка основ вирощування зернобобових культур» узагальнено творчі пошуки вченого, обґрунтовано фундаментальне і прикладне значення його певних наукових напрацювань з рослинництва, селекції та кормовиробництва, пошуку оптимальних шляхів використання природних ресурсів, розробленню агротехнічних заходів, визначенню сортів з високою адаптацією до умов вирощування для широкого впровадження кормових культур.

Аналіз теоретичних та методологічних підходів, які А. О. Бабич застосовував у своїх дослідженнях, розвиваючи наукові пошуки своїх попередників А. І. Задонцева, А. П. Гіренка, З. Б. Борисоніка, П. І. Сусідко та ін., його новаторські розробки, що стали фундаментальними у розв’язанні проблеми рослинного білка, свідчать про неупереджене судження щодо внеску

вченого у розвиток галузевої наукової думки та заслуговує на позитивну оцінку.

Дисертанткою визначено внесок вчених Інституту кукурудзи у розроблення та вдосконалення технологій виробництва високобілкових кормів, адаптивних селекційних та сортових технологій, вивчення взаємодії рослин-компонентів в агрофітоценозі при сумісному вирощуванні за різних умов живлення; на прикладі сої А. О. Бабич представив та описав механізм біологічної фіксації азоту бульбочковими бактеріями бобових культур, досліджував посилення впливу азотофіксуючих бактерій як біологічного матеріалу й природного чинника з поліпшення якості продукції рослинництва. З'ясовано, що А. О. Бабич продовжив розпочату роботу зі збільшення білка в кормах в Інституті кормів, під його керівництвом розроблено технології вирощування кормових культур на основі сортів та гібридів інтенсивного типу із забезпеченням продуктивності з 1 гектара 8–10 тисяч кормових одиниць без зрошення в умовах Лісостепу; основою бобово-ризобіальних систем визначено сою, горох, квасолю, конюшину та люцерну, як основних та супутніх культур в сівозміні, що збагачують азотом ґрунт. А. О. Бабичем, В. Ф. Петриченком, С. В. Іванюком, В. Г. Михайловим та ін. розроблено та застосовано метод дослідження й вивчення бобово-ризобіальних симбіозів, досліджено генетичні ресурси та структурний мікробний ґрунтовий комплекс, обґрунтовано взаємодію бобових рослин та бульбочкових бактерій, що сприяло створенню понад 70 нових сортів культур.

Дисертантка узагальнила наукові пошуки А. О. Бабича з інтенсифікації галузі кормовиробництва. Положеннями «Концепції розвитку кормовиробництва в господарствах Української РСР на 1991–1995 роки і на період до 2005 року» запропоновані виробництву освоєння спеціалізованих кормових сівозмін, впровадження сортів і гібридів високої продуктивності, інтенсивних технологій їх вирощування, енергоощадних технологій у виробництві кормів, покращення стану використання лук і пасовищ зі зміною посівних площ за ґрунтово-кліматичними зонами України – Степу, Лісостепу і Полісся, підсилили стабільність виробництва зерна й кормів, підвищили дію сівозмінного фактору та продуктивність сівозміни в умовах змін клімату.

Достатньо повно викладено практичну значущість наукових розробок А. О. Бабича як фундатора розв'язання проблеми рослинного білка в Україні.

У Розділі 4 «Науково-організаційна, педагогічна й популяризаційна діяльність А. О. Бабича» визначено внесок вченого як педагога, координатора та методолога науково-дослідної мережі з кормовиробництва в Україні, засновника наукової школи з рослинництва, селекції і кормовиробництва.

На основі опрацьованих архівних матеріалів дисертантка встановила факти керівництва А. О. Бабичем державними науково-технічними програмами з виробництва білка, проведення Міжнародних та Всеукраїнських конференцій; ініціювання ним відкриття аспірантури та докторантури при Інституті кормів; створення й розвиток матеріально-технічної бази Інституту кормів та дослідного господарства.

Висновки завершеної роботи є ґрунтовними, підкріплені фактографічним матеріалом, цілком розкривають поставлені завдання.

Суттєво збагачена робота Додатками (17 додатків), в яких зосереджені основні положення дисертаційної роботи. Особливу увагу привертає Інтелектуальна карта вченого з відтворенням його соціокультурного

середовища, інтелектуального оточення, партнерських стосунків із зосередженням артефактів його досягнень, що значно доповнило біографію вченого. Складають цінність діаграми здійсненого контент-аналізу з різних напрямів досліджень вченого, видовий склад наукових напрацювань, що допомагають встановити динаміку розвитку його наукової думки та послідовність наукових відкриттів.

Здійснивши аналіз вступу, чотирьох розділів та підрозділів, отриманих автором результатів, варто відмітити, що робота виконана на належному науково-теоретичному й методичному рівнях. Органічно взаємозв'язані між собою мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, забезпечено комплексний підхід до розв'язання поставлених завдань; висновки змістовні, відповідають поставленим завданням.

Загалом, позитивно оцінюючи дисертацію Г. О. Бухти, водночас варто висловити низку зауважень та пропозицій рекомендаційного характеру :

1. Аналізуючи публікації періодичних видань, що висвітлювали творчі досягнення А. О. Бабича, дисертанткою визначено певну кількість присвячених досліднику публікацій та виділено певні періоди зацікавленості вченим і його науковими концепціями, у тому числі і за кордоном. Варто було б відобразити зазначені публікації у вигляді діаграми в тематичному й хронологічному порядках, що посприяло б повному їх узагальненню та розумінню значення постаті вченого та його новаторських розробок.

2. Дисертанткою застосовані різні методи наукового пізнання, але у методології не зазначено методу інтерв'ювання, який використовувався у дослідженні при вивченні життєвого й творчого шляху А. О. Бабича та сприяв відновленню особливих моментів у житті вченого, його взаємовідносин у соціумі.

3. Розділ 2.1. «Стан кормовиробництва України другої половини ХХ – початку ХХІ століття та шляхи розв'язання проблем». У зоні Полісся над науковими розробками з кормовиробництва та луківництва в Україні, координацією досліджень із лучного і польового кормовиробництва працювала лабораторія луківництва відділу кормовиробництва і луківництва Інституту землеробства (нині – Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН» (сmt Чабани, Київська обл.). Важливо було б доповнити, що вчені М. В. Куксін, А. В. Боговін, М. Д. Новицький та ін. розробили низку актуальних питань, зокрема докорінного й поверхневого поліпшення природних кормових угідь та болотних земель; провели виробниче випробування на цих угіддях широкого набору однорічних культур й багаторічних трав; розробили систему первинного передпосівного обробітку ґрунту та агротехніку їх вирощування; наукові основи побудови лучних сівозмін й підживлення культур; вивчили типологічний склад природних кормових угідь; удосконалили методичні підходи їх класифікації; поглибили дослідження з вивчення природних особливостей лучних угідь та удосконалення методичних підходів й принципів їх класифікації (с. 71–72).

4. Важливими для визначення пріоритетних напрямів наукової діяльності вченого виступають матеріали Міжнародних і Всеукраїнських конференцій з розв'язання проблеми кормового білка (5 конференцій). Вважаємо за доцільність виділення в діаграмі основних тем доповідей учасників, установ та країн, що брали участь у форумах. Це б виступило сприятливим фактором повного розуміння місця і ролі України у світових

продовольчих ресурсах, ролі вченого та очолюваного ним Інституту кормів у розв'язанні глобальних проблем людства.

Висловлені зауваження та пропозиції не впливають на загальне позитивне враження від роботи та спрямовані на мотивацію подальшої наукової роботи дисертантки.

Текст дисертації викладено літературною державною мовою із дотриманням норм академічного письма й наукового стилю, лаконічно, чітко та послідовно.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України. Представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії дисертаційна робота Г. О. Бухти «Академік НААН А. О. Бабич – вчений та організатор аграрного дослідництва в кормовиробництві України (друга половина XX – початок XXI століття)» є комплексним самостійним дослідженням, розв'язує актуальне наукове завдання, являється внеском у подальший розвиток української історичної науки. Одержані науково обґрунтовані результати забезпечують розв'язання наукового завдання – комплексного аналізу життєдіяльності академіка НААН А. О. Бабича та його вкладу в розвиток аграрного дослідництва й забезпечення продовольчої безпеки.

За структурою, змістовним наповненням, новизною, глибиною наукового дослідження та практичною цінністю й вірогідністю одержаних результатів дисертаційне дослідження відповідає вимогам п. 5, 6, 8 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 р. № 44.

Враховуючи зазначене вище, вважаємо, що дисертантка Бухта Галина Олександрівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальність 032-Історія та археологія.

Офіційний опонент :

кандидат історичних наук,
доцент кафедри аналізу та аудиту
факультету обліку, фінансів та аудиту
Навчально-наукового інституту
економіки та управління

Вінницького національного аграрного університету

Л. І. Федоришина

Особистий підпис
засвідчую

Ректор

Віктор МАЗУР